

BUXORO, XIVA VA QO‘QON XONLIKLARI: BOSHQARUV VA MADANIYATI

Abduraxmonov Azamat Ostanaqulovich

Email - azamat228410@gmail.com

O'roqov Botir Muzaffar o'g'li

Email - botirergashov258@gmail.com

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti
Pedagogika va ijtimiy-gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr va undan oldingi davrlarda Markaziy Osiyoda mavjud bo‘lgan Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarining boshqaruv tizimi, ijtimoiy-siyosiy hayoti hamda madaniy yutuqlari tahlil qilingan. Har bir xonlikning o‘ziga xos boshqaruv usullari, iqtisodiy asoslari, diniy siyosati va madaniy taraqqiyoti haqida ma’lumot berilgan. Shuningdek, ushbu xonliklarning o‘zaro siyosiy munosabatlari va ularning tarixiy ahamiyati ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo‘qon xonligi, boshqaruv tizimi, madaniyat, tarix, Markaziy Osiyo.

БУХАРСКОЕ, ХИВИНСКОЕ И КОКАНДСКОЕ ХАНСТВА: ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И КУЛЬТУРА

Абдурахмонов Азамат Останакулович

Email: azamat228410@gmail.com

Уроков Ботир Музаффарович

Email: botirergashov258@gmail.com

Термезский университет экономики и сервиса
Факультет педагогики и социально-гуманитарных наук

Аннотация

В статье анализируются система государственного управления, общественно-политическая жизнь и культурные достижения Бухарского, Хивинского и Кокандского ханств, существовавших в Средней Азии в XIX веке и ранее. Приводится информация об особенностях государственного управления, экономических основах, религиозной политике и культурном развитии каждого ханства. Также освещаются политические отношения между этими ханствами и их историческое значение.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Хивинское ханство, Кокандское ханство, административная система, культура, история, Средняя Азия.

BUKHARA, KHIVA AND KOKAND KHANATES: GOVERNANCE AND CULTURE

Abdurakhmonov Azamat Ostanaqulovich

Email - azamat228410@gmail.com

O'roqov Botir Muzaffar o'g'li

Email - botirergashov258@gmail.com

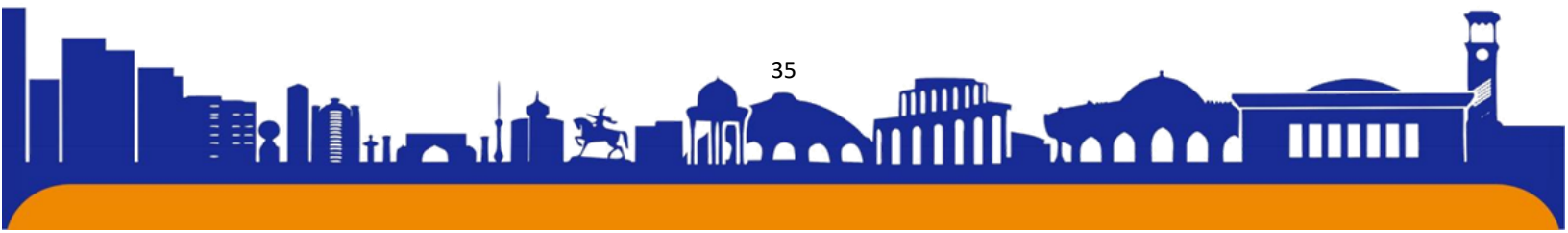
Termez University of Economics and Service
Faculty of Pedagogy and Social and Human Sciences

Annotation

This article analyzes the governance system, socio-political life and cultural achievements of the Bukhara, Khiva and Kokand Khanates that existed in Central Asia in the 19th century and earlier. Information is provided about the specific governance methods, economic foundations, religious policy and cultural development of each khanate. The political relations between these khanates and their historical significance are also covered.

Keywords: Bukhara Khanate, Khiva Khanate, Kokand Khanate, administrative system, culture, history, Central Asia.

Kirish

Markaziy Osiyo hududi qadimdan turli xalqlar, sulolalar va davlatlar chorrahasi bo'lib kelgan. XVIII–XIX asrlarga kelib bu hududda uchta yirik siyosiy tuzilma — Buxoro amirligi (Buxoro xonligi), Xiva xonligi va Qo'qon xonligi shakllanib, o'z mustaqil davlat tizimiga ega bo'ldi. Ular umumiy jihatdan islomiy an'analar, turkiy va forsiy madaniyat sintezi, shuningdek, savdo yo'llari bilan bog'liq bo'lsa-da, har birining boshqaruv shakli, ichki siyosati va madaniy hayoti o'ziga xos xususiyatlarga ega edi.

Bu xonliklar nafaqat ichki hayotida, balki o'zaro siyosiy va iqtisodiy munosabatlarda ham faol bo'lib, hududda muayyan kuchlar muvozanatini ta'minlab turdi. Buxoro o'zining diniy-ma'rifiy markaz sifatidagi roli bilan ajralib turgan bo'lsa, Xiva qadimiy Xorazm sivilizatsiyasining merosxo'ri sifatida me'morchilik va irrigatsiya tizimida katta yutuqlarga erishgan, Qo'qon esa adabiyot, hunarmandchilik va ipakchilik bilan shuhrat qozongan.

Shu bois Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarini birgalikda o'rganish, ularning boshqaruv tizimlari, madaniy merosi va o'zaro aloqalarini tahlil qilish nafaqat tarixiy bilimlarni boyitadi, balki bugungi mustaqil O'zbekiston madaniy va siyosiy taraqqiyotining ildizlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu maqolada aynan shu masalalarga e'tibor qaratiladi.

Asosiy qism

1. Buxoro xonligi (amirligi)

Buxoro xonligi XVII asrdan boshlab Mang'itlar sulolasi qo'l ostida boshqarilgan bo'lib, 1785-yildan rasmiy ravishda Buxoro amirligi deb atalgan. Davlat boshida amir turar, u diniy va dunyoviy hokimiyatni bir vaqtning o'zida amalga oshirgan. Amir eng oliy qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokim bo'lib, barcha siyosiy, harbiy va dini qarorlar uning irodasiga bo'ysungan. Uning huzurida devonbegi (bosh vazir), qo'shbegi (moliyaviy va ma'muriy ishlar rahbari), qozikalon (shariat ishlari bo'yicha bosh qozilik lavozimi) va boshqa yuqori amaldorlar faoliyat yuritgan.

Buxoro xonligining iqtisodiy asosini dehqonchilik, hunarmandchilik va karvon savdosi tashkil etgan. Zarafshon vodiysidagi sug'orish tizimlari yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lib, paxta, g'alla, meva-sabzavot yetishtirish keng tarqalgan edi. Karvon yo'llarida joylashgan Buxoro shahri nafaqat ichki savdo markazi, balki xalqaro bozor sifatida ham tanilgan.

Madaniy jihatdan Buxoro Sharq musulmon dunyosining yirik ilm-ma'rifat markazi edi. Ko'plab madrasa va masjidlar, boy kutubxonalar faoliyat yuritgan. Bu yerda fiqh, hadis, falsafa, adabiyot va tabobat sohalarida ko'plab olimlar yetishib chiqqan. XIX asrda ham Buxoro ulamolari butun Markaziy Osiyo bo'ylab obro'-e'tiborga ega bo'lishgan.

2. Xiva xonligi

Xiva xonligi tarixan qadimiy Xorazm davlatlarining merosxo'ri bo'lib, XVIII–XIX asrlarda Qungratlar sulolasi hukmronlik qilgan. Xon davlat boshlig'i sifatida barcha siyosiy va harbiy qarorlarni qabul qilgan. Uning atrofida inoq, otaliq, yasovulboshi kabi yuqori mansabdordlardan iborat kengash bo'lgan. Xonlik hududi asosan Amudaryo deltasi va uning atrofidagi sug'oriladigan yerlardan iborat bo'lib, bu yerlar sug'orish inshootlari orqali hosildor qilingan.

Xiva iqtisodiy hayotida irrigatsiya juda katta ahamiyatga ega edi. Amudaryodan chiqarilgan ko'plab kanallar orqali g'alla, paxta, sholi va sabzavot yetishtirish yo'lga qo'yilgan. Savdo aloqalari ham rivojlangan bo'lib, xonlik Eron, Rossiya va boshqa qo'shni hududlar bilan mollar almashgan. Hunarmandchilikda gilam to'qish, yog'och o'ymakorligi, zargarlik keng tarqalgan edi.

Xiva madaniy hayoti ayniqsa me'morchilikda yorqin namoyon bo'lgan. Poytaxt Xiva shahri Ichan-Qal'a majmuasi bilan dunyoga tanilgan. XVIII–XIX asrlarda Ko'k Minor, Muhammad Aminxon madrasasi, Juma masjidi, Tosh hovli saroyi kabi noyob inshootlar bunyod etilgan. Bu obidalar nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham O'zbekiston madaniy merosining eng qimmatli qismi sifatida qadrlanadi.

3. Qo'qon xonligi

Qo'qon xonligi XVIII asr oxirida Farg'ona vodiysida yuzaga kelib, XIX asrda mintaqaning yirik siyosiy kuchlaridan biriga aylangan. Uning asoschisi sifatida Shahruxbiy va Minglar sulolasi nomi tilga olinadi. Xon davlatning oliy hokimi bo'lib, uning huzurida yasovulboshi (harbiy ishlar boshlig'i), qozikalon (diniy ishlarga mas'ul), otaliq va boshqa mansabdor shaxslar faoliyat yuritgan.

Qo'qon iqtisodiyotining asosini bog'dorchilik, dehqonchilik va ipakchilik tashkil etgan. Farg'ona vodiysi serhosil yerlarida uzum, anor, o'rik, g'alla yetishtirish keng tarqalgan bo'lsa, ipak qurti boqish va ipak to'qish Qo'qon shahrini butun mintaqaga mashhur qilgan.

Savdo-sotiq ham rivojlangan bo'lib, Qo'qon Buyuk ipak yo'lining muhim bo'g'inlaridan biri edi.

Madaniyat sohasida Qo'qon xonligi adabiyot markazlaridan biri bo'lgan. Mashhur shoir va adiba Nodira, shoir Uvaysiy, Furqat, Gulxaniy kabi ijodkorlar shu davrda yashab ijod qilgan. Qo'qon xonlari ko'plab madrasa, masjid va madaniy inshootlar qurdirib, ma'rifat va ilm-fanni qo'llab-quvvatlashgan.

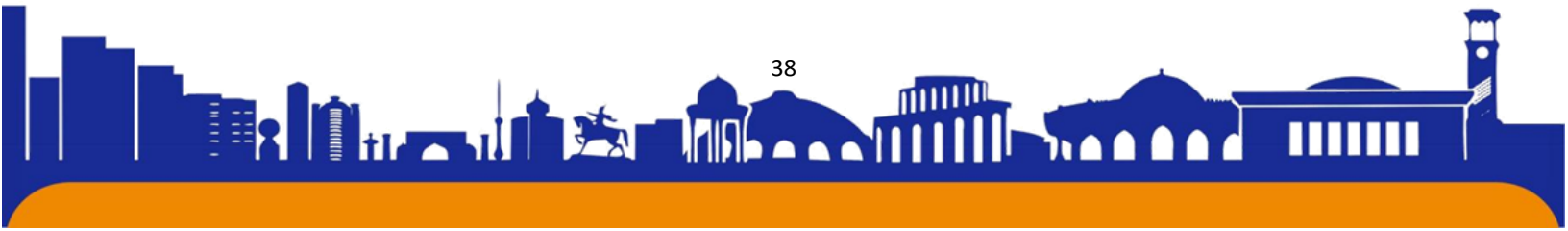
Xulosa

Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari XVIII–XIX asrlarda Markaziy Osiyo tarixida beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan davlat tuzilmalaridir. Har bir xonlik o'zining siyosiy boshqaruv tizimi, iqtisodiy asoslari va madaniy rivojlanish yo'nalishlari bilan bir-biridan ajralib turgan bo'lsa-da, ularni umumiy tarixiy ildizlar, diniy an'analar va madaniy meros birlashtirib turgan.

Buxoro amirligi diniy-ma'rifiy markaz sifatida ilm-fan, fiqh va madrasachilik sohasida katta hissa qo'shgan. Xiva xonligi esa me'morchilik san'ati, irrigatsiya tizimlari va qadimiy Xorazm madaniyatini asrab qolishdagi roli bilan ajralib turadi. Qo'qon xonligi esa adabiyot, she'riyat, hunarmandchilik va ipakchilikda yuksak darajaga erishib, Farg'ona vodiysini butun mintaqaning muhim savdo va madaniyat markaziga aylantirgan. Bu xonliklarning barchasi o'z davrida nafaqat ichki siyosatda, balki mintaqaviy munosabatlarda ham muhim rol o'ynagan. Ular o'zaro savdo-sotiq, diplomatik aloqalar va harbiy ittifoqlar orqali Markaziy Osiyoda siyosiy muvozanatni ta'minlab turgan. Bugungi kunda Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklaridan qolgan me'moriy yodgorliklar, yozma manbalar va madaniy an'analar O'zbekiston xalqining bebaho merosidir. Ularni o'rganish, asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish bizning tarixiy burchimizdir. Chunki bu xonliklarning tajribasi va madaniy boyligi nafaqat o'tmishni tushunishga, balki hozirgi davr taraqqiyotini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammadjonov, A. *O'zbekiston tarixi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Abdurahmonov, A. *Markaziy Osiyo tarixi*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Karimov, B. *Xiva xonligi tarixi*. — Urganch: Xorazm nashriyoti, 2012.
4. Rashidov, D. *Qo'qon xonligi: siyosiy va madaniy hayot*. — Farg'ona, 2016.

5. Bobobekov, H. *Buxoro amirligi: iqtisodiy va siyosiy tizim*. — Toshkent: Fan, 2004.
6. Holmatov, M. *Markaziy Osiyo xonliklari diplomatiyasi*. — Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Tursunov, S. *O‘zbekiston me’morchilik yodgorliklari*. — Toshkent: San’at, 2011.
8. Abdullayev, R. *Xorazm madaniyati va san’ati*. — Urganch: Xorazm, 2009.
9. Jo‘rayev, O. *Qo‘qon xonligi va uning adabiy merosi*. — Namangan: NamDU nashriyoti, 2017.
10. UNESCO World Heritage Centre. *Itchan Kala — The Walled City of Khiva*. Paris, UNESCO, 2023.
11. Bregel, Y. *An Historical Atlas of Central Asia*. — Leiden: Brill, 2003.
12. Soucek, S. *A History of Inner Asia*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
13. Allworth, E. *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview*. — Durham: Duke University Press, 1994.
14. Becker, S. *Russia’s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
15. Barthold, V.V. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. — London: Luzac, 1928.